

“ İrəvan şəhəri tarixən azərbaycanlıların köklü yaşadığı böyük elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrət tapmışdır. Şəhərdə Azərbaycan xalqına məxsus son dərəcə zəngin ədəbi-mədəni mühit formalaşmışdır. İrəvan xanlığı çar Rusiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra burada dünyəvi təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsində həmin mühitin özü əhəmiyyətli rol oynamışdır. XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Cənubi Qafqazda maarifçilik hərəkatı geniş vüsət aldı. Regionda dünyəvi təhsil verən yeni tipli məktəbin - İrəvan Müəllimlər Seminariyasının açılması da məhz bu vaxtlara təsadüf edir”.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Müəllimlər seminariyasının ilk əsasnaməsinə görə, bu tip təhsil müəssisəsinə 16 yaşdan yuxarı pravoslav oğlan uşaqları qəbul oluna bilərdi. 1875-ci ildə qəbul edilən "Müəllimlər seminariyaları haqqında təlimat"da seminariyalarda pravoslavlarla yanaşı, müsəlmanların da təhsil almasına icazə verildi. 1879-cu ildə Daşkənddə Türkünstan Müəllimlər Seminariyası, qazax xalqı üçün Orskda Müəllimlər Seminariyası açıldı. Rusiya Dövlət Şurası 20 oktyabr 1880-ci ildə "Kutaisi və İrəvan quberniyalarında müəllimlər seminariyalarının təşkil edilməsi haqqında" qərar qəbul etdi. İrəvan Seminariyasına dövlət xəzinəsindən 28.350 rubl vəsaitin ayrılması nəzərdə tutuldu. İrəvan Müəllimlər Seminariyası 8 noyabr 1881-ci ildə 9 müəllim, 42 şagirdlə İrəvan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun indiki binasında fəaliyyətə başladı. Seminariyanın ilk direktoru görkəmli maarifçi Yakob Stepanoviç Suşevski olmuşdur. Seminariyada ilahiyət fənlərini P.Q.Qambarov (pravoslav), keşiş Q.Q.Amanasyanç (erməni-qriqoryan) və Axund Məmməd Bağır Qazızadə (islam) tədris edirdi. Axund Məmməd Bağır Qazızadə həm də tatar (Azərbaycan) dili müəllimi vəzifəsində çalışırdı.

Fərrux RÜSTƏMOV,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin İbtidai təhsil fakültəsinin dekani, pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının təşkilatı

1883-cü ildə seminariyada A.A.Karamosko, İ.A.Tamamşev, S.A.Nazaryan, A.O.Rayman, Bazilyevič, E.K.Bayor müəllim kimi çalışırdı. 1884-cü ildə P.Q.Qəmbərov keşiş A.Sokolovla əvəz olunmuş, yuxarı siniflər açıldığından yeni müəllimlər - İ.M.Klopov (rus dili və tarix), A.İ.Lyudanski (riyaziyyat), V.Dvıçkiy (təbiət elmləri və coğrafiya), N.A.Suvorov (ibtidai məktəbin müdiri), S.N.Kaspadze, A.B.Zeldiç, V.V.Zayçov və b. pedaqoji fəaliyyətə cəlb edilmişdi.

Seminariyada təhsil müddəti 3 il idi, nəzərdə hazırlıq sinfi, nümunəvi ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Seminariya tələbələrini pedaqoji təcrübəni həmin məktəbdə keçirdilər. Seminariyanın nəzərdə pansionat (yataqxana) fəaliyyət göstərirdi. Seminariyada azərbaycanlılarla bərabər, erməni, gürcü, rus və digər xalqların uşaqları təhsil alırdı. Seminariyanın əsasnaməsi Qori Müəllimlər Seminariyasının əsasnaməsi ilə eynilik təşkil edirdi. Seminariya fəaliyyətə cəmi 2 qrupla (böyük hazırlıq qrupu və birinci sinfi) başlamışdı. Sonrakı dərslər ilində ikinci sinfi, 1883-cü ildə üçüncü sinfi təşkil olunmuşdu. Digər seminariyalar kimi, İrəvan Müəllimlər Seminariyası da 4 sinifdən ibarət idi. Hər il hazırlıq qrupuna və birinci sinfə şagird qəbulu elan edilirdi. Şagirdlərin II və III siniflərə birbaşa qəbuluna icazə verilmirdi. Birinci sinfə qəbul olunanlar ilahiyət, rus dili, hesab, həndəsə, coğrafiya, tarix və biologiya fənlərindən imtahan verməli olurdular. 1883-1884-cü tədris ilində hazırlıq qrupunda həftəlik dərslərin miqdarı 36, I sinifdə 38, II sinifdə 39, IV sinifdə isə 40 saat olmuşdur. Sonrakı illərdə şagirdlərin və müəllimlərin sayı artmışdır. 1882-ci

ilin dekabr ayına olan məlumatla görə, burada 54 şagird oxuyurdu.

Nümunə məktəbi

Seminariyanın nəzərdəki nümunə məktəbində 1882-1883-cü tədris ilində 61 şagird təhsil alırdı ki, onlardan da 13-ü azərbaycanlı idi. 1889-1900-cü illərdə şagirdlərin sayı 82 nəfərə çatmışdı. Nümunə məktəbinin müdiri ayrı-ayrı vaxtlarda V.A.Muxin, A.Suvorov, ilk azərbaycanlı müəllimi isə Məşədi Bağır Qazızadə olmuşdur. Aşağı hazırlıq sinfində azərbaycanlı uşaqları həftədə 5 saat rus dili, 5 saat riyaziyyat, 4 saat ilahiyət, 2 saat tarix, 2 saat coğrafiya, 2 saat fizika, 2 saat təbiətşünaslıq, 2 saat nəğmə, 2 saat hüsnxət, 2 saat rəsm, 2 saat rəsmxət (həftədə cəmi 30 saat) öyrəndilər. Azərbaycanlı uşaqlar rus dilini, rus adət-ənənəsini, tarixini və coğrafiyasını öyrəndikdən sonra xristian uşaqları ilə birlikdə oxuya bilirdilər. Aşağı hazırlıq sinfinə rus dilini bilməyən uşaqlar qəbul olunurdu. Azərbaycanlı şagirdlərin aşağı hazırlıq siniflərinə daxil olması və seminariyada 5 il oxuması məcburi deyildi. Siniflər komplektləşdirilərkən şagirdlərin hazırlıq səviyyələri nəzərə alınır. Rus dilində danışmağı bacaran, müəyyən hazırlıq səviyyəsi olan şagirdlər yuxarı hazırlıq siniflərinə, yaxud birinci sinfə qəbul edilirdi. Seminaristlər 2-ci sinifdə 4, 3-cü sinifdə 8 saat ibtidai məktəbdə təcrübədə olurdular.

Mətbuat səhifələrində Ordubad məktəbinin seminariyanın təcrübə məktəbi olması ilə bağlı yazılanlar həqiqəti əks etdirmir. Belə ki, 1854-cü ildə açılan Ordubad məktəbi 1897-ci ildə 2 sinifli şəhər məktəbinə çevrilmişdi. İrəvan şəhərində qəza məktəbi, ibtidai məktəb və yaxınlıqda Ulu-xanlı məktəbi olduğu halda, tələbələr İrəvan şəhərindən xeyli uzaqlıqda yerləşən Ordubad məktəbinə təcrübəyə aparılmış

real görünür. Yanlışlıq əsas səbəb "Qafqaz kalendarı" da Ordubad məktəbindən bəhs edildikdən sonra İrəvan seminariyasının nəzdindəki ibtidai məktəb haqqında yazılmasıdır. İlk baxışda elə görünür ki, söhbət Ordubad məktəbindən gedir. Əslində isə seminariyanın nəzdindəki ibtidai məktəbdən, onun müəllimi N.A.Suvorov, ilahiyət müəllimləri M.K.Kapiton, Q.Amanasyanç və Məmməd Bağır Qazızadə haqqında məlumat verilir. Həmin dövrdə Ordubad məktəbində ilahiyət müəllimi Mirzə Yəhya Səməndərov olmuşdur.

Seminariyanın azərbaycanlı müəllimləri

İrəvan Müəllimlər Seminariyasında dərslər deyən ilk azərbaycanlı müəllim dövrünün görkəmli alimi, maarifçi-pedaqog Axund Məmməd Bağır Qazızadə olmuşdur. O, seminariya açılan gündən 1897-ci ilə qədər burada ilahiyət və Azərbaycan dilindən dərslər demiş, 1897-ci ildən 1917-ci ilədək kənd məktəbləri müəllimləri və müdiriyyətinin xeyli hissəsi müxtəlif illərdə həmin seminariyada ekrtern yolu ilə imtahan verərək müəllimlik hüququ qazanmışdılar. Seminariyanın pedaqoji şurasının qərarına əsasən 1895-ci ildə Cəlil Mirzəyev, Tağı bəy Səfiyev, Məmməd bəy Qaziyev, 1902-ci ildə isə İbadulla bəy Muğanlinski, Cabbar Məmmədov, Şamdan Mahmudbəyov və başqalarına kənd müəllimi adı verilmişdir. Bu nəticə isin də təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı qocaman maarif xadimi Axund Məmməd Bağır Qazızadə olmuşdur. Məzunların təyinat üzrə kənd məktəblərində işləməsi məcburi idi. Seminariyanın 1910-cu il məzunu Mehdi Kazımova verilən sənəddən aydın olur ki, o, təyinat üzrə 6 il işləməyə borcudur, əks halda xəzinəyə 520 rubl ödəməlidir.

Əhməd bəy Qaziyev, Əli Əşrəf Qaziyev, Həsən bəy Axund Molla Xəlil bəy oğlu Qaziyev, Fərəməz Mahmudbəyov, Yusif bəy Qaziyev (Qazızadə), Məmməd bəy Əli bəy oğlu Mahmudbəyov, Xəlil Məmmədəliyev, Həsən Nəzirbəyov, Saleh Məşədi Teymur oğlu Güllüçinski, Ağa bəy Rəhim bəy oğlu Firudinbəyov, Abbas Allahverdi oğlu Qədimov, Mir Həşim bəy Vəzirov, Əli Sultanov, Fərrux Ağakişibəyov, Əli Cəlilzadə, Mirzə Bağır Əliyev, Şıxəli bəy Firudinbəyov, Cəfərbəy Cəfərbəyov, İbrahim Şahtaxlı, Vahid Musabəyov, Rəşid bəy İsmayilov, Həbib bəy Səlimov, İsmayıl bəy Şəfiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Həşim bəy Vəzirov, Mirzə Abbas Məhəmmədov, Cabbar Məhəmmədov, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahid Musabəyov, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, Tağı bəy Səfiyev, Həşim bəy Nərimanbəyov, Şamil Mahmudbəyov, Həmid bəy Şahtaxtinski, İbadulla bəy Muğanlinski və b. ayrı-ayrı vaxtlarda seminariyanın məzunları olmuşdur. Türkiyənin görkəmli rəssamlarından olan İbrahim Səfi də həmin seminariya-

İrəvan Müəllimlər Seminariyası pedaqoji fikir salnaməmizə yaddaqalan səhifələr yazıb

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının XVIII buraxılışı

si erməni, 30-u azərbaycanlı, 6-si gürcü, 9-u digər millətin nümayəndələri olmuşdur.

Azərbaycanlı məzunları

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının ilk buraxılışı 1884-cü ildə olmuşdur. Həmin il məktəbi 5 nəfər azərbaycanlı bitirmişdi. Seminariyanın 10-cu buraxılışı 1893, 20-ci buraxılışı 1903, otuzuncu buraxılışı 1913-cü illərdə olmuşdur. XIX əsrin sonlarında Cənubi Qafqazda işləyən kənd məktəbləri müəllimləri və müdiriyyətinin xeyli hissəsi müxtəlif illərdə həmin seminariyada ekrtern yolu ilə imtahan verərək müəllimlik hüququ qazanmışdılar. Seminariyanın pedaqoji şurasının qərarına əsasən 1895-ci ildə Cəlil Mirzəyev, Tağı bəy Səfiyev, Məmməd bəy Qaziyev, 1902-ci ildə isə İbadulla bəy Muğanlinski, Cabbar Məmmədov, Şamdan Mahmudbəyov və başqalarına kənd müəllimi adı verilmişdir. Bu nəticə isin də təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı qocaman maarif xadimi Axund Məmməd Bağır Qazızadə olmuşdur. Məzunların təyinat üzrə kənd məktəblərində işləməsi məcburi idi. Seminariyanın 1910-cu il məzunu Mehdi Kazımova verilən sənəddən aydın olur ki, o, təyinat üzrə 6 il işləməyə borcudur, əks halda xəzinəyə 520 rubl ödəməlidir.

Əhməd bəy Qaziyev, Əli Əşrəf Qaziyev, Həsən bəy Axund Molla Xəlil bəy oğlu Qaziyev, Fərəməz Mahmudbəyov, Yusif bəy Qaziyev (Qazızadə), Məmməd bəy Əli bəy oğlu Mahmudbəyov, Xəlil Məmmədəliyev, Həsən Nəzirbəyov, Saleh Məşədi Teymur oğlu Güllüçinski, Ağa bəy Rəhim bəy oğlu Firudinbəyov, Abbas Allahverdi oğlu Qədimov, Mir Həşim bəy Vəzirov, Əli Sultanov, Fərrux Ağakişibəyov, Əli Cəlilzadə, Mirzə Bağır Əliyev, Şıxəli bəy Firudinbəyov, Cəfərbəy Cəfərbəyov, İbrahim Şahtaxlı, Vahid Musabəyov, Rəşid bəy İsmayilov, Həbib bəy Səlimov, İsmayıl bəy Şəfiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Həşim bəy Vəzirov, Mirzə Abbas Məhəmmədov, Cabbar Məhəmmədov, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahid Musabəyov, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, Tağı bəy Səfiyev, Həşim bəy Nərimanbəyov, Şamil Mahmudbəyov, Həmid bəy Şahtaxtinski, İbadulla bəy Muğanlinski və b. ayrı-ayrı vaxtlarda seminariyanın məzunları olmuşdur. Türkiyənin görkəmli rəssamlarından olan İbrahim Səfi də həmin seminariya-

(Əvvəlki qəzetin 7 yanvar tarixli sayında)

lov, Həbib bəy Səlimov, İsmayıl bəy Şəfiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Həşim bəy Vəzirov, Mirzə Abbas Məhəmmədov, Cabbar Məhəmmədov, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahid Musabəyov, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, Tağı bəy Səfiyev, Həşim bəy Nərimanbəyov, Şamil Mahmudbəyov, Həmid bəy Şahtaxtinski, İbadulla bəy Muğanlinski və b. ayrı-ayrı vaxtlarda seminariyanın məzunları olmuşdur. Türkiyənin görkəmli rəssamlarından olan İbrahim Səfi də həmin seminariya-

Məkrli erməni siyasəti

və ya

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının acı taleyi

İrəvan Müəllimlər Seminariyası şəhərdə yalnız təhsil ocağı deyil, elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdi. Seminariyada azərbaycanlılara yanaşı, demokratik fikirlər rus, ukrain və erməni müəllimləri fəaliyyət göstərirdi. 1881-ci ildən 1914-cü ilədək İrəvan Müəllimlər Seminariyasını 63 nəfər azərbaycanlı bitirmişdir. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının direktoru V.V.Dobrominin 1918-ci ildə yazdığı hesabatdan aydın olur ki, 1915-1916-cı tədris ilində seminariyanı 19, 1916-1917-ci tədris ilində 22, sonuncu - 1917-1918-ci tədris ilində isə 23 nəfər azərbaycanlı bitirmişdir. Ümumiyyətlə, üç il ərzində seminariyanı 316 nəfər bitirmişdi ki, onlardan 64 nəfərini azərbaycanlılar, 2 nəfərini isə türklər təşkil etmişdi.

1915-ci ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyası Arnavura köçürüldü və 1918-ci ilə kimi orada fəaliyyət göstərdi. Həmin dövrdə seminariyaya B.B.Dobromin rəhbərlik edirdi. Seminariyada 3 ilahiyət müəllimi, 9 fənn müəllimi və 1 həkim çalışırdı. Azərbaycan dili fənnini Mirzə Cabbar Məmmədov, şəriət fənnini isə Axund Məmməd Bağır Qazızadə tədris edirdi. 1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri etnik təmizləmə səbəbindən seminariya fəaliyyətini dayandırdı, müəllimlərin və tələbələrin bir qismi amansızcasına qətlə yetirildi, sağ qalanlar isə doğma yurdlarını tərk edərək Türkiyə və Azərbaycana pənah apardılar. Çar Rusiyasının bilavasitə dəstəyi ilə qədim Azərbaycan torpağında yaradılan İrəvan quberniyasının əsasında RSFSR-in köməyi ilə ilk erməni dövləti (Ararat) yaradıldı. Bu torpağın qədim sakinləri - azərbaycanlılar isə öz vətənlərində azsaylı xalqlardan birinə çevrildilər. Ermənistan K(b)P MK-nın nəzdində fəaliyyət göstərən Azsaylı xalqlar şöbəsinin müdiri Bala Əfəndiyev, Xalq Maarif Komissarlığının "Azlıqda qalan millətlər" bürosunun rəhbəri Mehdi Kazımova, "Zəngi" qəzetinin məsul redaktoru Mustafa Hüseynovun və digər milli ziyalıların milli iradəsi və təkiddi tələbləri sayəsində 1924-cü ilin oktyabr ayının 15-də İrəvan Müəllimlər Seminariyasının xələfi olan İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu açıldı. Bir il sonra İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumuna böyük dövlət xadimi Nəriman Nərimanov adı verildi. Məqsəd azərbaycanlıların təhsil aldığı məktəbləri ibtidai sinif müəllimi ilə təmin etmək idi. Lakin İrəvan Müəllimlər Seminariyasının ənənələrini yaşatmaq üçün bölgədə ədəbi-mədəni və təhsil mühitinin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayan Türk Pedaqoji Texnikumu ilk vaxtlardan böyük çətinliklərlə üz-üzə qaldı. 1949-cu ildə isə azərbaycanlıların indiki Ermənistan ərazisindən kütləvi deportasiyası ilə əlaqədar olaraq Xanlar rayonuna köçürüldü... Beləliklə də, azərbaycanlıların indiki Ermənistan ərazisindən - Qərbi Azərbaycandan kütləvi deportasiyasına zəmin hazırladı və 1988-ci ilin qarlı-şaxtılı noyabr-dekabr aylarında həyata keçirildi.

Millət yaratdığı şərəfli tarixi ilə özünü ifadə edir. İndi yadlara, yağılara qalan qədim İrəvan şəhərində 140 il bundan əvvəl fəaliyyətə başlayan müəllimlər seminariyası təhsil və pedaqoji fikir tariximizin, maarifçilik tariximizin, milli mədəniyyət tariximizin və kimliyimizin parlaq səhifələrindən birini təşkil edir.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı Sərəncam imzalandığına görə Prezident İlham Əliyevə təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirməklə, əminliklə qeyd edirəm ki, bu sərəncam təhsil tarixinin şərəfli bir səhifəsinin daha ətraflı öyrənilməsinə, tədqiq və təbliğ olunmasına təkan verəcəkdir.